

УДК 347.191.1

Юрій Юркевич,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ДО РОЗМЕЖУВАННЯ СТАТУСУ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ (ЇХ ОБ'ЄДНАНЬ) ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

У статті на основі аналізу чинних нормативних актів і практики їх застосування досліджено питання статусу юридичних осіб (їх об'єднань) публічного та приватного права за законодавством України. За результатами аналізу обґрунтовано позицію щодо вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері.

Ключові слова: юридична особа, об'єднання, публічне право, приватне право, правовий режим майна.

Постановка проблеми. Юридичні особи як суб'єкти цивільного права посідають важливе місце в цивільному й господарському обороті. На сьогодні в Україні задекларовано здійснення глибоких соціально-економічних перетворень, а посилення приватно-правових засад у вітчизняному секторі економіки покликано сприяти залученню в цивільний оборот якомога більшої кількості конкурентно-спроможних учасників. Деякі теоретичні положення й критерії з'ясування правової суті юридичних осіб (об'єднань юридичних осіб), їх поділ на суб'єктів публічного та приватного права були обґрунтовані в юридичній науці радянського періоду та є непристосованими до ринкових відносин і вільного підприємництва. Тому питання розмежування статусу юридичних осіб (їх об'єднань) публічного й приватного права є актуальними. Крім того, окремі аспекти цієї проблематики раніше також не повною мірою розроблялися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розмежування статусу юридичних осіб (їх об'єднань) публічного та приватного права розкрито в працях багатьох учених, зокрема Л.В. Винара, С.Ю. Капліна, В.М. Коссака, І.М. Кучеренко, І.В. Спасибо-Фатеевої, Д.М. Стриханової та інших. Незважаючи на це, їх дослідження в умовах реформування вітчизняного законодавства залишається актуальним.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу проблем розмежування статусу юридичних осіб (їх об'єднань) публічного та приватного права на основі чинного законодавства України й практики його застосування, а також обґрунтування власної позиції щодо необхідності вдосконалення правового регулювання в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Згідно із ч. 2 ст. 81 Цивільного кодексу України [1] (далі – ЦК України) юридичні особи залежно від порядку їх створення поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до ст. 87 ЦК України; вона може створюватись і діяти на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Відповідно до ч. ч. 2, 3 ст. 167 ЦК України держава може створювати юридичні особи публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України й законом. Держава може створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь у їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлюється законом.

Як вказується в юридичній літературі, у ч. 2 ст. 81 ЦК України йдеться про юридичні особи публічного та приватного права. Критерієм, який при цьому застосовано законодавцем для такого поділу, є порядок створення юридичної особи. Якщо вона створюється в добровільному порядку шляхом заснування її особами на підставі домовленості між собою, то це юридична особа приватного права. Якщо ж вона створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, то це юридична особа публічного права [2, с. 71]. При цьому не можна відкидати також інтерес, який слугує для осіб мотивацією для об'єднання з іншими особами задля створення юридичної особи, чи взагалі мету, задля якої вирішується її створити [3, с. 90–93].

Отже, юридичні особи приватного права створюються за ініціативою приватних осіб на підставі приватноправового акта (засновницького договору, статуту, установчого акта) для задоволення приватного інтересу, насамперед їх засновників/учасників (на участь в управлінні, отримання прибутків або розподіл певних матеріальних благ, набуття переваг, що надаються членством в організації, тощо). Натомість юридичні особи публічного права створюються за ініціативою державних органів чи органів місцевого самоврядування (комунальних) на підставі публічно-правового акта (закону, адміністративного акта) органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, розпорядження, наказу Кабінету Міністрів України тощо для задоволення публічного інтересу [2, с. 71].

І.М. Кучеренко, підтримуючи наведену в літературі концепцію щодо виділення таких ознак юридичних осіб публічного права, як реалізація публічних інтересів держави чи територіальної громади, що покладаються на них Конституцією України й законодавчими актами, створення таких осіб на підставі розпорядчого акта, а також таких ознак юридичних осіб приватного права, як реалізація приватних інтересів і їх створення й дія на підставі установчих документів, зробила висновок про виділення ще однієї ознаки юридичних осіб публічного права – відповідальності держави, Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування за зобов'язаннями юридичних осіб публічного права під час виконання ними публічних функцій і субсидіарної відповідальності в разі недостатності майна таких юридичних осіб чи неможливості звернення стягнення на їх майно. Виділення цієї ознаки є необхідною умовою для виконання ними публічних

функцій та не має залежати від їх майнового стану [4, с. 16–18].

Водночас необхідно підкреслити, що чіткі формальні критерії поділу на юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права, окрім підстави створення, ЦК України не закріплює, а окремий закон, який визначав би правовий статус юридичних осіб публічного права, досі не прийнято (хоча ЦК України чітко встановлює, що порядок утворення й правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом).

Господарський кодекс України [5] (далі – ГК України) у частині класифікації господарських організацій (підприємств) пішов іншим шляхом, не закріплюючи формальний поділ на юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права. Так, ч. 3 ст. 63 ГК України передбачає, що залежно від способу утворення (заснування) і формування статутного капіталу в Україні діють унітарні та корпоративні підприємства. Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації й ліквідації підприємства. Унітарними є державні, комунальні підприємства та підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації чи на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, у тому числі засновані на приватній власності двох чи більше осіб. Крім цього, згідно із ч. 7 ст. 74 ГК України державне унітарне комерційне підприємство може бути перетворене на державне акціонерне товариство, 100% акцій якого належать державі, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

При цьому в наукових джерелах раніше висловлювалась позиція, що державним

акціонерним товариством є юридична особа приватного права, заснована державою в особі уповноваженого державного органу, яка має особливий порядок формування статутного фонду, порядок управління й спеціальну правоздатність та в статутному фонді якої державі належить кількість акцій, що забезпечує право вирішального впливу на прийняття рішень цим товариством відповідно до законодавства [6, с. 7].

Крім цього, відповідно до змісту ст. ст. 118, 119 ГК України об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена в складі двох чи більше підприємств із метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань. Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватись як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Державне (комунальне) господарське об'єднання – це об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України (у визначених законом випадках – за рішенням міністерств, інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання) або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування. Державне (комунальне) господарське об'єднання діє на основі рішення про його утворення й статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання. Майно передається об'єднанню його учасниками в господарське відання або в оперативне управління на основі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання, а вартість майна об'єднання відображається в його балансі.

У юридичній літературі небезпідставно вказується, що через державні корпорації, які є специфічними суб'єктами правовідносин, держава здійснює свою фінансову діяльність, оскільки вони надають публічні послуги за рахунок децентралізованих публічних фондів коштів у цілях реалізації публічних інтересів, визначених для кожної державної корпорації в законі, що регламентує її створення. У свою чергу в межах державної корпорації фінансова діяльність держави трансформується у фінансову діяльність публічного утворення. Діяльність державних корпорацій являє собою опосередкований, непрямий механізм участі держави через цих юридичних осіб у здійсненні державно-приватного партнерства [7, с. 7].

Оскільки спеціальний закон, який регулював би питання правового статусу юридичних осіб публічного права, досі не прийнято, будь-які особливості участі таких

суб'єктів у цивільному/господарському обороті відсутні. Однак недопустимо ставити знак рівності між статусом юридичної особи (публічного чи приватного права) і правовим режимом майна, на основі якого вона діє, та обсягом її відповідальності. Наприклад, статутами окремих вищих навчальних закладів передбачено, що майно, закріплене за ними засновниками, належить їм на праві господарського відання. Проте ці навчальні заклади можуть мати у власності майно, зокрема таке: придбане за власні надходження, благодійні внески й гранти, відсотки, отримані від розміщення їх коштів на вкладних (депозитних) рахунках в установах державних банків у порядку, встановленому законодавством; отримане від органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, у тому числі як благодійна допомога тощо.

Таким чином, питання віднесення юридичних осіб, заснованих на базі державної (комунальної) власності, до юридичних осіб приватного чи публічного права не має однозначного вирішення на рівні законодавства. У зв'язку із цим для з'ясування питання, чи належить та або інша юридична особа (об'єднання юридичних осіб) до юридичних осіб публічного чи приватного права, необхідно аналізувати всю сукупність нормативно-правових актів, які визначають правовий статус безпосередньо цієї юридичної особи.

Наприклад, згідно з п. 6 Статуту ПАТ «Державний ощадний банк України» банк є юридичною особою приватного права, має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав, у тому числі вчиняти правочини (договори, контракти), бути учасником судового процесу в судах загальної юрисдикції (у тому числі господарських, адміністративних судах), третейських судах, Міжнародному комерційному арбітражному суді при Торгово-промисловій палаті України й міжнародних судових інстанціях. ПАТ «Державний ощадний банк України» є юридичною особою приватного права, банком і фінансовою установою зі спеціальним статусом, щодо окремих цивільно-правових зобов'язань якого держава несе субсидіарну відповідальність. Відповідно до Указу Президента України «Про корпоратизацію підприємств» [8] та Закону України «Про приватизацію державного майна» [9] перетворення/корпоратизація не є підставою або способом приватизації. Як постає зі змісту ст. 346 ЦК України, немає також підстав для припинення права власності України на майно ПАТ «Державний ощадний банк України» у зв'язку з його акціонуванням. Відтак зміна організаційно-правової

структури ПАТ «Державний ощадний банк України» внаслідок його перетворення не зумовлює зміну відносин між власником і суб'єктом або форми власності на його майно, а корпоративні права держави в ПАТ «Державний ощадний банк України» та майно, яке закріплене за ним і перебуває на його балансі, є, відповідно, окремими об'єктами корпоративних і цивільних правовідносин. Отже, виключно з метою вдосконалення структури й організації управління Державним спеціалізованим комерційним ощадним банком України, створення умов для більш ефективної реалізації державою прав власника та забезпечення прозорості й стабільності діяльності банку було здійснено заходи щодо перетворення Державного спеціалізованого комерційного ощадного банку України на відкрите акціонерне товариство «Державний ощадний банк України», 100% акцій якого належать державі. У подальшому, на виконання вимог Закону України «Про акціонерні товариства», найменування ВАТ «Державний ощадний банк України» було змінено на ПАТ «Державний ощадний банк України». Тобто в результаті процедури перетворення відбулось припинення юридичної особи-правопередника та створення юридичної особи- правонаступника, проте не відбулася зміна форми власності майна, що закріплювалося за юридичною особою-правопередником.

В окремих наукових джерелах простежується думка, що передане у власність державних корпорацій майно варто розглядати як нову форму власності – держкорпоративну, оскільки державне майно отримано у власність для реалізації державних інтересів та участі в економічних відносинах як повноправний учасник ринку, розміщуючи отримане майно як внесок для отримання прибутку, використовуючи вільні активи для реалізації інтересів корпорації [10, с. 8].

Корпоративні права держави (територіальної громади) у юридичних особах (їх об'єднаннях) та майно, яке закріплюється за ними й перебуває на їх балансі, є окремими об'єктами цивільних прав, окремими об'єктами державної (комунальної) власності та управління. Висновок, що статутний капітал і майно юридичної особи (об'єднання юридичних осіб) є об'єктами права власності, також постає з Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-8/2012 за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 61 Сімейного кодексу України від 19 вересня 2012 р. № 17-рп/2012 [11]. При цьому юридичні особи або їх об'єднання,

створені на основі державної (комунальної) власності, здійснюють свою діяльність з огляду на правовий режим майна, переданого їм на праві господарського відання чи праві оперативного управління залежно від наявності або відсутності мети отримання прибутку. Так, право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується й розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГК України та іншими законами. Натомість правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується й розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених ГК України й іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом). Водночас згідно з п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24 жовтня 2008 р. № 13 положення установчих документів господарських товариств, які не відповідають вимогам законодавства, не застосовуються [12].

Висновки

Таким чином, проблема віднесення юридичних осіб (їх об'єднань), заснованих на основі державної (комунальної) власності, до юридичних осіб приватного або публічного права не має однозначного вирішення на рівні законодавства. У зв'язку із цим для з'ясування питання, чи належить та або інша юридична особа (об'єднання юридичних осіб) до юридичних осіб публічного чи приватного права, необхідно аналізувати всю сукупність нормативно-правових актів, які визначають правовий статус безпосередньо цієї юридичної особи (об'єднання). Оскільки спеціальний закон, який урегулював би питання правового статусу юридичних осіб публічного права, досі не прийнято, будь-які особливості участі таких суб'єктів у цивільному/господарському обороті відсутні. З огляду на це доцільно внести редакційні зміни до ч. 2 ст. 167, ч. 2 ст. 168, ч. 2 ст. 169 ЦК України, виключивши з їх змісту словосполучення «державні підприємства», «навчальні заклади», «комунальні підприємства», «спільні комунальні підприємства». Недопустимо також ставити знак рівності між статусом юридичної особи (публічного чи приватного права) і правовим режимом майна, на основі якого вона діє, та обсягом її відповідальності.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
2. Спасибо-Фатєєва І.В. Юридичні особи за Цивільним кодексом України / І.В. Спасибо-Фатєєва // Право України. – 2014. – № 2. – С. 70–79.
3. Спасибо-Фатєєва І.В. Деякі розсуди про юридичні особи та їх організаційно-правові форми / І.В. Спасибо-Фатєєва // Право України. – 2007. – № 2. – С. 88–102.
4. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.М. Кучеренко ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2004. – 475 с.
5. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
6. Винар Л.В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л.В. Винар ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 20 с.
7. Стриханова Д.М. Государственные корпорации как субъекты финансовых правоотношений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право» / Д.М. Стриханова ; Московская гос. юрид. академия им. О.Е. Кутафина. – М., 2010. – 22 с.
8. Про корпоратизацію підприємств : Указ Президента України від 15 червня 1993 р. № 210/93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/210/93>.
9. Про приватизацію державного майна : Закон України від 4 березня 1992 р. № 2163 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.
10. Каплин С.Ю. Государственная корпорация как субъект права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / С.Ю. Каплин ; Казанский федеральный ун-т. – Казань, 2011. – 22 с.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-8/2012 за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини 1 статті 61 Сімейного кодексу України від 19 вересня 2012 р. № 17-рп/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 75. – С. 33. – Ст. 3038. – Код акта 63617/2012.
12. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 13 // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 11. – Ст. 1.

В статье на основе анализа действующих нормативных актов и практики их применения исследован вопрос статуса юридических лиц (их объединений) публичного и частного права согласно законодательству Украины. По результатам анализа обоснована позиция по совершенствованию действующего законодательства Украины в этой сфере.

Ключевые слова: юридическое лицо, объединение, публичное право, частное право, правовой режим имущества.

On the basis of the analysis of the existing regulations and their practical application studied the issue of status of legal entities (associations) of public and private law in accordance with the legislation of Ukraine. The analysis proved the position of Ukraine to improve the existing legislation in this area.

Key words: legal entity, association, public law, private law, legal status of the property.